

Burhan ČELEBIĆ*

O NEKIM OSMANSKIM NATPISIMA KOD STAROG BARA

ABSTRACT: *In this article, we will interpret and present Old Turkish (Ottoman) inscriptions from the Bar region, which date from the historical range from the 17th to the 20th century, with a transcription from Old Turkish to the Ottoman language, with a translation in our language as well. Namely, the basic research intention of these recent researches in Bar is directed towards presenting to the scientific, professional and general reading public the inscriptions from the stone surfaces and their meaning with nišan tombstones, fountains and chronograms, while at the same time unusual ornamentation, shapes and various decorative motifs that adorn them and essentially determine them. In addition to translations of these specific archaeological-historical testimonies about people and the spirit of the time from which these artifacts date, we also provide photographs that speak not only about the significance and values of this material heritage but also about the condition in which they are.*

KEYWORDS: *Bar, old Bar, Kotor, epigraphy, nišan (gravestone monument), fountain, tarih-chronogram, Islamic art.*

Dolaskom Turaka u Bar 1571. godine¹ prekinut je dalji razvoj pismenosti, školstva, epigrafike i paleografije na grčko-rimskoj i ćirilčnoj osnovi. Od tada započinje osmanska era obrazovanja u ovom gradu. Putopisac Evlija Čelebi piše da je u sedamnaestom vijeku u Baru postojala jedna niža (mekteb) i jedna viša (medresa) vjerska škola.² Kako započinje osmanska vladavina u starom baru, počele su nicati i islamske bogomolje džamije. U starom gradu imale su nekoliko džamija koje su nestale vremenom a pored starog bara još neke džamije stoje i još su u funkciji.³ Te džamije su posje-

* Autor je arheolog, JU Muzej Bijelo Polje.

¹ Grigor Stanojević, *Istorija Crne Gore* 3, Tom 1, Titograd 1975, str. 57-58.

² Pavle Mijović, *Iz Kulture Prošlosti Bara*, JP Kulturni Centar Bar, Bar 1995, str. 106. Isto vidi: Evlija Čelebi, *Putopis – Odlomci o Jugoslavenskim Zemljama*, Svjetlost, Sarajevo 1967, str. 336.

³ Crkva Svetog Đorđa pretvorena je u džamiju poslije osvajanja bara 1610 god. Ova džamija je dobila naziv Sultan Ahmetova jer je obnovljena između 1703-1711. god. Međutim ovu džamiju su mještani nazivali i Londža džamija. Potpuno je razorena u eksploziji 1881. go-

dovale u svojim haremima nišane, česme, šadrwane, fontane i tarihe. Ovi arhitektonski spomenici su na nekim mjestima još vidljivi a neki su uništeni tako da ima nekih koji su i premeštani. Kao i na nekim drugim lokalitetima na teritoriji Crne Gore, i u starom gradu Baru postoji nekoliko fragmenata sa nišana koji nisu čitljivi, jer su izlomljeni, a u podgradu postoje mezarja sa nišanima koje bi trebalo evidentirati, očistiti, fotografisati i prevesti (Prilog br.1-9). Pored navedenog, na fasadama barutane uklesana su dva natpisa u stihu. U prvom se kaže da je Husein-paša podnio molbu za podizanje barutane sultan Ahmed-hanu. Kada je sultan poslao odobrenje, Sejid Mehmed-aga je naredio da se otpočne sa gradnjom, a Hasan aga (janjičarski aga) daje naredbu da otpočinu radovi, o čemu govori natpis koji datira 1166. hidžretske god., ili 1704. godine (Prilog br. 10). Na osnovu drugog natpisa koji datira 1169. ili 1707. godine (Prilog br. 11), dakle, poslije tri godine na barutani su izvršene i dvije opravke. Postoji i jedan natpis kod džamije Škanjevića koji se nalazi ispod munareta, na kojem piše da je Hasećija Ali-aga, 1234. po hidžru tj. 1819. godine (Prilog br. 12).⁴ Tako smo i pribavili jednu fotografiju sa Hasan dedinog Tariha (Prilog br. 14).⁵ Hasan-Dede Šejh – znameniti vjerski autoritet, kizil-baša, koji se posebno istakao u vjerskom misionarstvu za vrijeme prvih decenija širenja islama na prostoru juga Crne Gore, o čijoj se ličnosti zna veoma malo, umro je oko 1610. godine u Starom Baru, gdje je i sahranjen u blizini ulaza u grada. Na njegovom grobu je sagrađeno 1612. godine turbe.⁶ Postoji natpis i kod jedne česme koja se nalazi ispred Omerbašića džamije (Prilog br. 13), dok se druga česma nalazi pored te džamije uz sokak udaljenosti od nekih 50 metara, sa desne strane kod kuće Sada Perićića (Prilog br. 15).⁷ Pomenuta česma je u sklopu vakufa Zejnel-bega Haverića.⁸

dine. Isto se gradu se nalazila Orta džamija koja je 1912. god. stradala u velikoj eksploziji. I posjeduje jedan mesdžid bez minareta. Postoje će džamije su: Omerbašića i Škanjevića džamija. Vidi: Mladen Zagarčanin, *Stari grad Bar vodić kroz vjekove*, Kulturni Centar Bar, Bar 2008, str. 71-72.

⁴ Mladen Zagarčanin, *Stari grad Bar vodić kroz vjekove*, Kulturni Centar Bar, Bar 2008, str. 72.

⁵ Hasan dedin tarih prvo prevodi Mehmed Mujezinović i datira hidžri 1135 ili 1723 god. dakle natpis ispisao je mali majstor (ustad) Muhamed, sin Hasanov; vidjeti u: Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962, str. 212. Nakon toga, Sead Ibrić je preveo ovaj tarih koji je sa našim prevodom u potpunosti sličan. Vidi: Mirsad Kurgaš, „TARIH DERVIŠ-HASANOVE DŽAMIJE”, <https://www.broj19-number19.org/tarih-dervis-hasanove-dzamiije/>, 27. 09. 2019. (09:00)-(16.11.2020.).

⁶ Šerbo Rastoder - Živko M. Andrijašević (Urednici), “Hasan-Dede”, *Istorijski leksikon Crne Gore Per – Ž*, Daily Pres, Podgorica 2006, str. 664. Taj tarih je preveden zahvaljući Seadu Ibriću na naš jezik. Dakle to sam pronašao tek kada smo preveli i mi taj tarih sa mojim saradnicima. Međutim uočio sam da je naš prevod sa Ibrić Seadovim u potpunosti sličan, tako da smo taj prevod iskoristili zajedno uz našu traskripciju u ovom radu.

⁷ Pavle Mijović, *Iz Kulture Prošlosti Bara*, JP Kulturni Centar Bar, Bar 1995, str. 106. Đ. Bošković u svojoj monografiji govori o natpisu sa Sultan Ahmedove džamije iz 1711. godine, dok za tarih nemam jedino podatke od ovog autora. Vidi: Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962., str. 19-20, 210, 213-212. Isto vidi: Mladen Zagarčanin, *Stari grad Bar vodić kroz vjekove*, Kulturni Centar Bar, Bar 2008, str. 73.

⁸ Ismail Haverić, “Vakuf Zejnel-bega Haverića”, *Almanah 48-49*, Podgorica 2010, str. 67-68.

Tarih česme ispred Omerbašića džamije je preveden zahvaljući Seadu Ibriću na naš jezik. Prevod glasi: O Bože! / Onaj ko se trudi, treba biti prijatelj dobrog djela. / Koliko je baš mnogo prijatelja prošlost na trud navela, / Od Boga Stvoritelja, jedna mi je nada, / Da na Sudnjem danu za trud bude nadoknada. / Ko od njene vode pije, bez sumnje će biti nasmijan / Sa vama neka naš gospodin-vođa (1) bude zadovoljan / Uradi se (2), pa zato neka bude sasvim čista bistrina, / Lijep izađe njen kronogram, o vodo kadijina! (3) / Godina 1052.⁹ Tu je još jedan natpis koji se nalazi na česmi u tvrđavi 1756.¹⁰ god. koju je sagradio neki silahšor Zejnul-Abidin, a sada je na spomeniku¹¹ iz 1881. godine.¹²

U ovom članku ćemo pisati o pripadnosti i kulturi uz čitljive natpise koje smo preveli sa osmanskog na naš jezik; prevod su sa kamena dešifrovali Derya i Uğur Mantu (žive u Ankari u Turskoj, inače su doktorandi na tursko-osmanskome jeziku). S tim što ćemo najprije govoriti o natpisima na pločama (tarih ili hronogram), česmama i nišanima, a nakon toga ćemo uz fotografije prikazati dešifrivovane natpise sa osmanskome i na našem jeziku.

Epigrafika

Sva istorijska, vjerska, i književna dijela koja su napisana dekorativno na arapskom pismu izvedeno na plitkim reljefu u kamenu. Svakako treba reći da epigrafika u islamskoj umjetnosti nalazi primjenu svuda gdje dolazi ukras. Kod nas je za epigrafsku dekoraciju primjenivano više vrsta pisma neshi¹³ i talik,¹⁴ sa oblim arapskim pismenima, i ređe kufsko¹⁵ geometrijsko

⁹ Mirsad Kurgaš, "Kadijin Izvor", <https://www.broj19-number19.org/kadijin-izvor/>, 10. 9 2020. (07.11.2020.)-(22:15). (1) Misli se na Božjeg Poslanika Muhammeda, s.a.v.s , (2) Podiže se, sagradi se ili uredi česma. (3) Izvor, česma, vrelo itd.

¹⁰ Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962, str. 213.

¹¹ Trebamo pomenuti da se tarih česme nalazi ispod starog grada na trgu a tu se susrećemo spomenikom Oslobođiocu iz 1881. godine. Tarih je ugrđen sa lijeve strane tog spomenika.

¹² Moj dragi kolega i glavni arheolog, muzejski savjetnik Mladen Zagarčanin mi je pomogao sa njegovom ekipom oko fotografisanja i pronalaska tih natpisa, kojem se i ovim putem zahvaljujem.

¹³ Nesih, upotrebljen sa Sulus-om (jedna vrsta pisma), kao riječ znači "nešto ili neku stvar eliminisati". Često se priča da je ta riječ naziv za ovu vrstu pisanja, jer zamenjuje Kufijsko umnožavanje kur'anskih kopija. Uglavnom, Časni Kur'an se pisao ovim vrstom pisma. Sulus kada se koristi uz Nesih, ta slova su znatno u umanjenoj formi. Odnos smanjenja je na nivou jedne trećine. Nesih se obično koristi za pisanje knjiga. Nesih i Sulus su najčešće korišćena vrsta pisanja u akkam-ı sitte. Vidi: Ferhat Korkmaz, *Levha ve Kitabelerde Hüsn-i Hat*, Batman 2017, str. 9-10.

¹⁴ To je vrsta pisanja koja ima razvijenu estetsku formu, a svojom strukturom „koja podsjeća na ravni let krila od laste“, koja je počela da se koristi nakon Akklam-ı sitte, znači i "vješanje". Nesta'lik, razvijen u Iranu, glavni je oblik pisanja i prihvatilo ga je čitav islamski svijet. Razvili su ga Yesari i njegov sin Yesarizade, dakle poznato je kao nesta'lik osmansko-turskog pismo. Stil i zakrivljenost slova direktno su povezani sa pisanjem drugih slova. Vidi: Ferhat Korkmaz, *Levha ve Kitabelerde Hüsn-i Hat*, Batman 2017, str. 12.

¹⁵ Kufijsko pismo dobilo je ime od grada Kufe. Ova vrsta pisanja, koja se razvila nakon što

pismo. Dekoracije ove vrste su veoma brojne, najljepše su na nadgrobnim spomenicima, česmama, i na tarihima džamija i medresa.¹⁶

Natpisi na pločama (tarih ili hronogram)

Natpisi na unutrašnjim ili na spoljnim zidovima zgrada rezbarenjem ili utiskivanjem na materijalima kao što su mermer, kamen, drvo, porcelan, metal imenovani su jednim pojmom – tarih (riječ “ta’rîh” na arapskom jeziku znači “datum” i “istorija”). Međutim, kod osmanlija je u upotrebi naziv Kitabe, a to su uglavnom natpisi izvedeni na pločama. Natpis koji je obično pažljivo urezan na određeno-vidljivim mjestima vjerskih, civilnih i vojnih zgrada, važan je arhitektonski element sa svojim informacijama i dekorativnim elementima koji dopunjuje estetiku zgrade. “Tarih datuma” jeste vrsta tariha koji se uglavnom nalazi na ulaznim vratima i sadrži informacije o osobi ili instituciji koja je uradila posao i gradnju sa datumom; “tarih popravke” je vrsta tariha koji nas obavještava o popravci ili opremanju, a oni ispisani na unutrašnjim vratima s lukovima nazivaju se “tarih ploče”. Pored toga, natpisi na unutrašnjim i spoljnim zidovima zgrade, kao drugi tip natpisa (drugačije namjene i poruke), kao ostali natpisi, takođe se smatraju tarihom. Tarih-natpisi, koji privlače pažnju kao dekorativni element u istorijskim zgradama, takođe su važni u pogledu predmeta prema mjestu na kome su napisani (Prilog br. 10, 11, 12, 14, 17).¹⁷

---

je Hz. Ali za sjedište izabrao Kufe, omogućila je i razvoj drugih vrsta pisanja. Kufijsko pismo je najstariji natpis u islamskoj kaligrafiji. Slova su napisana u kvadratu, tipografskog oblika sa zakrivljenim obeležjima, a tokom vremena dolazi do raznih promjena stila. Vidi: Ferhat Korkmaz, *Levha ve Kitabelerde Hüsn-i Hat*, Batman 2017, str. 7.

¹⁶ Husref Redžić, *Umjetnost na tlu Jugoslavije - Islamska Umjetnost*, Zajedničko izdanje, Beograd-Zagreb-Mostar 1982, str. 129. O natpisima i arhitektonskim nalazima, vidi: Muhamed Karamehmedović, „Islamska Umjetnost“, *Umjetnost na tlu Jugoslavije od Prastorije do danas*, Beograd-Sarajevo 1971, str. 173-176. Isto vidi: Zvezdan Folić, *Istorija Muslimana Crne Gore 1455-1918*, Knjiga I, Matica muslimanska Crne Gore, Podgorica 2013, str. 156-160.

¹⁷ Mustafa Bektašoğlu, *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, Ankara 2009, str. 238-240. U osmanskoj terminologiji i književnosti pod izrazom *tarih* podrazumjeva se hronogram, kao samostalna vrsta umjetnosti. U klasičnoj turskoj književnosti svaki pjesnik pisao je tarihe, bilo da je riječ o manje poznatim ili afirmisanim pjesnicima, jer se pisanje ili sastavljanje tariha donekle smatralo uvjetom za pjesništvo. Sastavljanje tariha kod Osmanlija prešlo je iz iranske književnosti, a od Osmanlija prelazi u arapsku književnost. Iako je u prvo vrijeme tarih sastavljan za važnije događaje (bitke, pohode, osvajanja, inaguracije sultana, smrt poznatih itd.), i podizanje objekata (džamije, medrese, mostovi, hamami, imareti i sl.), vremenom će biti obuhvaćeni, kao i svakodnevni događaji iz društvenog i privatnog života - od ženidbe do pustanja brade itd. Tarih odnosno hronogram, piše se arapskim pismom u vidu kuranskog ajeta ili dio ajeta, rečenice ili stihova, povodom izgradnje ili poravke nekog objekta i po običaju se stavlja iznad vrata tog objekta ili u zid. Isto vidi: Sead Ibrić, „Osmanski natpis na džamiji u Petnjici“, *Glasnik Bihora 2*, Petnjica 2017, str. 101.

Česme

Glavni arhitektonski akcent u dvorištu džamije jeste šadrvan, fontana ili česma. Uz velike monumentalne džamije građeni su po pravilu šadrvani, a uz manje džamije građene su česme (Prilog br. 13, 15, 16). Ovi objekti služe vjernicima za pranje (uzimanje abdesta) prije molitve, ali po arhitektonskoj vrijednosti oni prevazilaze svoju utilitarnu funkciju.¹⁸ Sa druge strane ove česme su se podizale i kao hajrati, tako da su se one nalazile na pristupačnim mjestima u okviru mahala i kasaba, mada su namjenski pravljene između tih sela i kasaba da bi tadašnji ljudi što bliži bili vodi kada im je to trebalo. Svakako Turci su svuda pravili česme da bi mogle biti što pristupačnije narodu.¹⁹ Uglavnom česme su male kamene gradnje koje imaju niski zidić sa dekorativnim plitko profiliranim šiljatim lukom urezanim dekorativnim arapskim natpisom, te kameno korito u podnožju ovog zidića. Tim skromnim sredstvima, stilizacijom luka i natpisa, postignut je arhitektonski izraz obogaćen živom vodom.²⁰ Na tim česmama obično je vidljiv datum kada su napravljene, ko ih je napravio, sa nekom porukom u rečenici ili u stihu u kojima se najčešće pominje veličanje Allaha (Gospodara) sa nadom da se očiste grijesi onome koji je podigao taj hajrat i da uđe u Dženet (Raj).²¹

Nadgrobnici (nišani)

Nišanima nazivamo uspravno stojeće kamene spomenike iznad grobova kod muslimana. Naziv je preuzet iz turskog i perzijskog jezika, a uz to ima i još neka druga značenja (meta, madež, orden, dar...). Za razliku od hrišćana, kod muslimana nema zajedničkih grobnica, a svaki grob se obilježava sa dva nišana, jednim kod glave, a drugim kod nogu umrloga.²² U našim krajevima sve do XVII vijeka na nišanima nije bilo natpisa, a od XVII²³ vijeka

¹⁸ Husref Redžić, *Umjetnost na tlu Jugoslavije - Islamska Umjetnost*, Zajedničko izdanje, Beograd-Zagreb-Mostar 1982, str. 84-85.

¹⁹ Mustafa Bektašoğlu, *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, Ankara 2009str. 261-263. Isto vidi: Alija Bejtić, „Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini“*P-rilozi za orijentalnu filologiju i istoriju*, Broj: 3-4, Orijentalni institut, Sarajevo 1953., str. 258.

²⁰ Husref Redžić, „XIV Arhitektura i Dekorativna Umjetnost Islama“ *Umjetničko Blago Jugoslavije*, Beograd 1969, str. 308.

²¹ Mustafa Bektašoğlu, *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, Ankara 2009str. 263-264. O česmama isto vidi: Husref Redžić, *Mala istorija umetnosti – Islamska Umjetnost*, Beograd 1967, str. XIX

²² Šefik Bešlić, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, ANU BIH, Knjiga 30, Sarajevo 1978, str. 11. Isto vidi: Mehmed Mujezinović, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga I, Veselin Masleša, Sarajevo 1974, str. 10-11.

²³ Tokom XVI vijeka, međutim, u više slučajeva je konstatimn uvoz nišana skopske proizvodnje, uglavnom manjih dimenzija, s tipičnom kaligrafski izvedenom islamskom epigrafikom. Tek od XVII vijeka, uglavnom u XVIII i XIX, razviče se domaće muslimansko nadgrobnno kamenje, no opet ne kao preuzeta orijentalna forma, već kao proizvod nekoliko

na nišanima se javljaju natpisi na osmanskome, arapskom i persijskom jeziku. Takvi nišani su ornamentima ukrašeni. Oni su jedan od simbola identiteta muslimana i važan dio njihove kulturne baštine (Prilog br. 1-9).²⁴

Prema polu i starosti rahmetlija razlikuju se tri tipa nišana: muški, ženski i dječiji nišan. Svaki od ovih tipova javlja se u više varijanti. Djelovi muškog nišana su: mudževiza, glava, vrat, stan i dno. Mudževiza je završni dio nišana. Najčešće je cilindričnog ili kupastog oblika. Glava muškog nišana se radi u dva osnovna oblika: u obliku turbana i u obliku fesa. Sve do 1832. godine glava nišana se mogla utvrditi staleška pripadnost, obrazovanje, vojna hijerarhija, pa donekle i starost umrlog. Tako se prema obliku turbana nišani dijele na više vrsta: *ulemanski nišani* (nišani učenih), *derviški nišani*, *aginski nišani*, *pašinski nišani*, *nišani trgovaca*, *nišani pripadnika raznih esnafa*.²⁵ Reformama u osmanskoj vojsci 1832. god. propisano je da samo ulema može nositi turbane, a svi ostali građani fesove. Od tog vremena se glava nišana počinje oblikovati u vidu fesa. Vrat nišana spaja glavu nišana i glavni dio nišana – stan. Stan je dio nišana, oblika je prizme, kvadratnog ili pravougaonog presjeka sa četiri ravne površine koje imaju određene namjene. Na prednjoj strani nišana uklesan je natpis, koji se na nišanima naziva *tarih*, a često i epitaf. Natpis je uokviren. Tarih je turska riječ koja znači, datum, istorija.²⁶ Primarno mjesto u tarihu, zauzima veličanje Allaha Uzvišenog, naglašavanje Njegove svemoći i nadmoći i Njegove neprolaznosti. To se radi kroz ispis različitih poruka u različitim formama, kao što je ova: „Allahu huve-l-baki – Samo je Allah vječan.“ Nakon toga ispisuju se podaci o umrlom, takozvani generički slog. U njemu se navodi ime umrlog, ime oca i prezime. Nakon generičkog sloga ispisuje se dova, najčešće sljedeća: „El-merhum ve-l-magfurulehu – Ovdje se nalazi preminuli, neka mu bude oprosteno.“²⁷ Zadnja strana i obje bočne strane nišana popunjavaju se, tj. ukrašavaju ornamentima, najčešće vegetabilnim i geometrijskim. Na starijim nišanima šehida nalaze se predstave oružja, najčešće je uklesana sablja

---

domaćih škola vrlo izdiferenciranih po regijama. Oblici nišana vezani za turski barok, u neku ruku su izuzetak koji potvrđuje pravilo, a broj im je u svakom slučaju neznatan. Vidi: Džemal Čelić, „Domaće i orijentalno u materijalnom kulturnom naslijeđu bosansko-hercegovačkih muslimana“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 41, Sarajevo 1991, str. 348.

²⁴ Halil R. Markišić, *Islamska epigrafika u Plavu i Gusinju*, Rožaje 2016, str. 31. O grobovima, isto vidi: Nerkez Smailagić, *Leksikon Islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990, str. 218-219.

²⁵ Halil R. Markišić, *Islamska Epigrafika u Plavu i Gusinju*, Rožaje 2016, str. 32. Isto vidi: Meho Čaušević, „Umjetnost Bašluka“, *Most*, broj 195 (106-nova serija), Mostar 2006, str. 72-76.

²⁶ A ima značenje, hronogram, natpis sa datumom građenja ili popravka, ispisan arapskim pismom u vidu rečenice ili stihova, koji se stavlja iznad vrata džamije, tekije, knjižice, imareta, ili nad česmama, na mostovima itd. Vidi: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u Srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost 1966, str. 601.

²⁷ Vahid Alađuz, *Stari Bosanski Nišani Općine Hadžići*, Hadžići 2019, str. 16-17. Isto vidi: Mustafa Sušić, „Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima“, *Takvim za 2011.*, El-Kalem, Sarajevo 2011, str. 174-175.

ili mač. Dno je grubo isklesani, donji dio nišana koji se ukopava u zemlju. Njegova dužina zavisi od visine nišana. Sa visinom nišana proporcionalno se povećava i dužina dna.²⁸

Ženski nišani su izrađivani u obliku stele. Završavali su na dvije vode, polukružno ili ravnom plohom.²⁹ Djelovi ženskog nišana su: gornji dio nišana, soluflici, stan nišana sa obaveznom pletenicom i dno nišana. Gornji dio nišana je najčešće u obliku luka, polomljenog ili ravno presječenog, u vidu lepeze koja, obično, završava rozetom. Soluflici su u vidu grančica koje obavijaju nišan i čine granicu između gornjeg dijela i stana nišana. Na zadnjoj strani nišani soluflici se spajaju sa pletenicom koja se spušta vertikalno niz stan. To asocira na upletenu žensku kosu po čemu su dobili ime. Stan ženskog nišana ima isti oblik kao i stan muškog nišana. Na prednjoj strani je natpis, a bočne i zadnja strana su ispunjene ornamentalnim ukrasima, vegetabilnim, geometrijskim i stilizovanim i vjerno predstavljenim predmetima. Najčešće su predstave posuđa i nakita. Dno (donji dio) nišana je isto kao i kod muškog nišana.³⁰

Osnovni oblik dječjeg nišana je identičan muškom odnosno ženskom nišanu, što zavisi od pola djeteta. Ovi nišani su manjih dimenzija i imaju manje ornamentalnih ukrasa.³¹

Zaključak

Tako je završen jedan dio naših prevoda sa osmanskih nišana, česmi, tariha, što je zabilježeno i fotografijama. Godinama su teoretičari i arheolozi, poput Bošković Đurđa i drugih nastojali u sklopu ovih istraživačkih radova doprijeti do čitaoca, vjerujući da posjeduju saznanja o nekim ključnim pitanjima kojima su se godinama bavili do danas. Međutim, pokazalo se da i nije baš jednostavno kao što nekom izgleda na prvi pogled proučavati sa kamena, jer je često najprije potrebno dobro očistiti ispisane površine, potom fotografisati da bi se moglo izvršiti prevođenje.

²⁸ Halil R. Markišić, *Islamska Epigrafika u Plavu i Gusinju*, Rožaje 2016, str. 32-33.

²⁹ Mustafa Sušić, „Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima“; *Takvim za 2011.*, El-Kalem, Sarajevo 2011, str. 176.

³⁰ Halil R. Markišić, *Islamska Epigrafika u Plavu i Gusinju*, Rožaje 2016, str. 33-34. Isto vidi: Meho Čaušević, „Umjetnost Bašluka“, *Most*, broj 195 (106-nova serija), Mostar 2006, str. 72-76. Isto o nišanima vidi: Džemal Čelić, „Islamska Umjetnost“, *Umjetničko Blago Bosne i Hercegovine*, Svjetlost 1987, str. 104

³¹ Halil R. Markišić, *Islamska Epigrafika u Plavu i Gusinju*, Rožaje 2016, str. 34. Isto vidi o nišanima: Zaim Azemović i Zećir Luboder, *Urezano u Kamenu i Pamćenju*, Rožaje 2007, str. 23-27. Nešto više o nišanima vidi: Enver Mulahalilović, *Vjerski običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, II dopunjeno izdanje, Sarajevo 1989, str. 244-251.

Prilozi

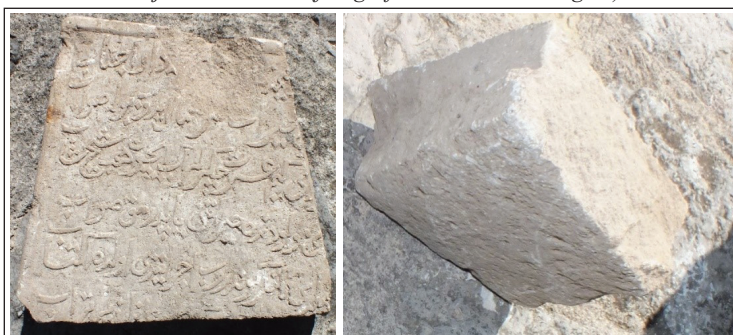
Prilog br. 1: Natpis glasi (br. 67):
Ruhu için el-Fatiha, 1259.
El-Fatiha za njegovu dušu, 1843/44.
god. (ostalo nije čitljivo); vertikalno-
horizontalno: 54x25 cm, dubina slova od
2 do 3 mm; debljina 11cm
(fotografisano 09.10.2020. god.)

Prilog br. 2: Natpis glasi (br. 2):
Osman Ağa, 1278.
Osman Ağa, 1861/62. god. (ostalo ne
čitljivo); vertikalna dimenzija: 48 cm u dva
dijela, a debljina oko 12-14 cm; dubina
slova od 2 do 3mm
(fotografisano 09.10.2020. god.)

Prilog br. 3: Natpis nije čitljiv (br. 58); vertikalno dimenzije: 35 cm,
debljina oko 10 cm. (fotografisano 09.10.2020. god.)

Prilog br. 4: Natpis nije čitljiv jer nije u cjelosti evidentan; debljina je oko
7.5 cm sa svih strana; pronađeno tokom raščišćavanja grada.
(fotografisano 09.10.2020. god.)

*Prilog br.5: Nišan (br. 59)
posjeduje ukrase sa motivima biljaka;
nije cjelovit, jer je slomljen; urezi su od 1
do 2 mm; dimenzija vertikalno: 27 cm,
a horizontalno sa obje strane: 16x29 cm,
debljina 6,5 cm
(fotografisano 09.10.2020. god.)*

*Prilog br. 6: Nišan (Br. 60)
posjeduje ukrase sa motivima biljaka;
nije cjelovit, jer je slomljen;
urezi su od 1 do 2 mm;
dimenzije: vertikalno 34 cm,
horizontalno sa obje strane 21cm;
debljina oko 6,5 cm
(fotografisano 09.10.2020. god.)*

*Prilog br. 7: Nišan (br. 61)
posjeduje ukras cvijeta lale sa bašlukom (turbanom) u naborima (gužvama);
sa gornje strane ima jednu kapu i plosnat je, a prevoji su vertikalni, tako da je
muški nišan (fotografisano 09.10.2020. god.)*

Prilog br. 8: Nišan posjeduje bašluk (turban) sa naborima (gužvama); sa gornje strane ima jednu kapu a prevoji su vertikalni, tako da je razvučene forme muškog nišana (fotografisano 09.10.2020. god.)

Prilog br. 9: Nišan posjeduje bašluk (turban) bez nabora (gužvi) sa čatal turbanom; po izgledu bi se moglo reći da liči na ulemanski nišan (fotografisano 09.10.2020. god.)

Prilog br. 10: Natpis sa barutane nije čitljiv; pripada 1704. godini; dimenzija: vertikalno-horizontalno 33,5x38 cm, dubina slova 1 mm (fotografisano 09.10.2020. god.)

Prilog br. 11: Natpis drugi sa barutane nije čitljiv; pripada 1707. godini; dimenzija: vertikalno-horizontalno 31x21 cm, dubina slova 1mm (fotografisano 09.10.2020. god.)

Sahibü'l-Hayrat (prvi red)
El-Haseki Ali Ağa Afv-ı 'Înâyet (drugi red)
1234 .... (treći red)

Vlasnik hajrata je (prvi red)
Haseki Ali aga koji traži milost -od Boga-(drugi red)
Godine 1818-1819 ....(Treći red)

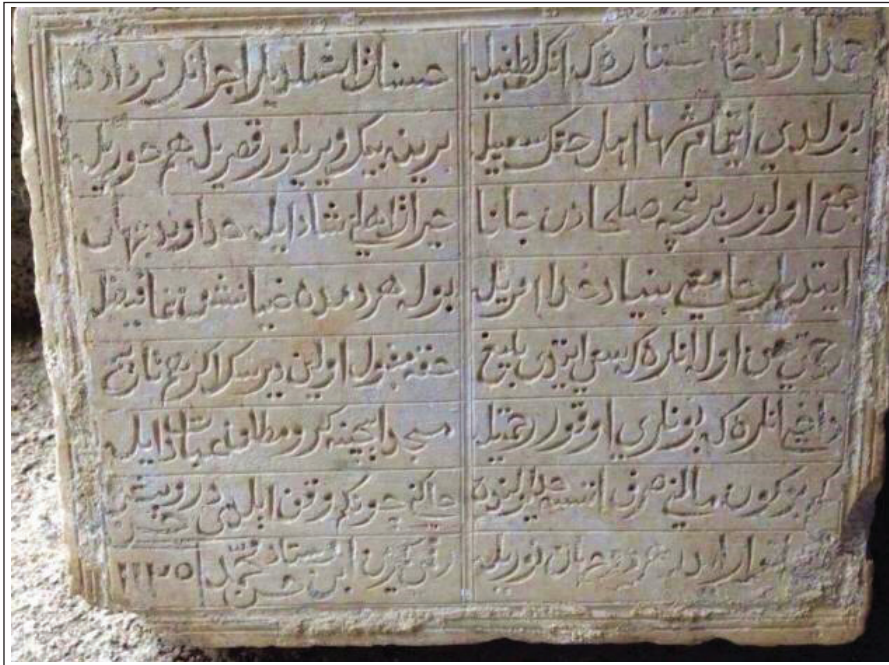
Prilog br. 12: Natpis sa minareta Škanjovića džamije; dimenzije: 25x27 cm, dubina slova 1 mm (fotografisano 09.10.2020.) god.)

Prilog br. 13: Javna česma koja se nalazi naspred ulazne kapije starog Bara. Dimenzija tariha: vertikalno sa obje strane: 48x40cm; horizontalno sa obje strane: 69x83cm, dubina slova 1-2 mm (fotografisano 09.10.2020. god.)

Hû
Hayrata sâ'î olmak gerekdir
Sa'y etti kübera ey nice mâzi
Budur ümidim bari Hüdâ'dan
Ruz u cezâda ola ivâzi
Suyundan içen elbette güler
Sizden efendim Hay/Hakk ola razi
Düzüldi çünkim olsun sevabın
Hoş düştü tarih ey ayn-ı kadı
1052.

On
Treba se truditi za hajrat.
Koliko je velikana/moćnika prošlost na trud navela,
Od Boga Stvoritelja, jedna mi je nada,
Da na Sudnjem danu za trud bude nadoknada.
Ko od njene vode pije, bez sumnje će pričati
Sa vama neka bude zadovoljan Gospodar
Uradi se, pa zato neka bude nagrade (sevapa),
Lijep izade njen kronogram, o česmo kadijina!
Godina 1642/43.

Prilog br. 14: Derviš Hasanov kronogram iz džamije koja je pod istim imenom; dimenzije nemamo jer je fotografija preuzeta sa web sajta: <https://www.broj19-number19.org/dervis-hasanova-dzamija-u-starom-baru/> (20:00)-(10.11.2020.). Sa druge strane naš prevod i prevod Ibrica je u potpunosti isti pa smo koristili i ovaj prevod sa sajta: [https://www.broj19-number19.org/tarih-dervis-hasanove-dzamije/\(09:00\)-\(16.11.2020.\)](https://www.broj19-number19.org/tarih-dervis-hasanove-dzamije/(09:00)-(16.11.2020.)).

Hamd ola Hâlık-i Settâra ki O'nun lütf ile
Hasenât işlediler ecir O'nun [ber] dâde
Buldi itmâm şehâ ehl-i Hakk'in sa'y ile
Birine bin verilir kasriyle hem hürriyle

Cem' olub bir nice sülehâdan cânâ
Hayrât ehlini şâd eyle Hüdâvend-i cihân
Ettiler câmi' bünyâd Hudâ emriyle
Bula her demde ziyâ neşv ü nemâ feyz ile

Rahmet-i Hakk ola onlara ki s'ay etti belîğ
Hakka makbûl olayın dîrsen eğer hem târîh
Dâhi onlara ki bunları okur rahmetiyle
Mescid içine gir ve mutlak 'ibâdet eyle

Kim bir gün mâlını sarf etse Hudâ yolunda
Mâlını çünküm vakf eyledi Dervîş Hasan
[Envâr] ider her dü-cihân nûr ile
[Rakamı] kemiren Üstâd Muhammed ibn
Hasan, 1125.

Hvala neka je Stvoritelju Settaru, jer Njegovom
dobrotom,
Napraviše lijepa djela, nagradu zbog toga On daje
Završi se, o Vladaru, trudom sljedbenika Istine
Za jedno daje se hiljadu, zajedno sa dvorcima i hurijama

Sakupiše se od mnogo dobrih ljudi, o Voljeni
One koji čine dobra djela neka sretnim učini Vladar
svijeta,
Sagradiše džamiju naredbom Boga
Neka na svakom koraku pronadu svjetlost i napreduju u
izobilju

Neka je milost Istinitog Boga na njih, jer njihov trud bi
besprijekoran

Neka im Istiniti Bog primi, ako kažeš još i tarih
Čak i na njih koji budu ovo čitali, uz Njegovu milost
Uđi u mesdzid i obavezno čini ibadet

Ko god bude jednog dana potrošio svoj imetak na
Božjem putu
Kao što je svoj imetak uvakufio Derviš Hasan
Osvijetlit će oba svijeta sa svjetlošću (nurom)
(Datum) je uklesao majstor Muhammed sin Hasanov,
Godine 1713/14.

Prilog br. 15: Natpis sa česme nije čitljiv, iako pripada 1810-1820. godini; ostaci česme se naziva pločice; dimenzija: vertikalno-horizentalno 33x58 cm, dubina slova 1 mm (fotografisano 09.10.2020. god.)

Prilog br. 16: Turski natpis sa česme u tvrđavi iz 1756., sada na spomeniku iz 1881. godine (fotografija je preuzeta sa web sajta: <https://www.broj19-number19.org/ambijentalne-cjeline-u-barskom-kraju/> (21:00)-(10.11.2020.).

Literatura

- Alija Bejtić, „Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini“ *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju*, Broj 3-4, Orijentalni institut, Sarajevo 1953.
- Abdulah Škaljić, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Svjetlost 1966.
- Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962.
- Džemal Čelić, „Islamska Umjetnost“, *Umjetničko Blago Bosne i Hercegovine*, Svjetlost 1987.
- Džemal Čelić, „Domaće i orijentalno u materijalnom kulturnom nasljeđu bosansko-hercegovačkih muslimana“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 41, Sarajevo 1991.
- Evlija Čelebi, *Putopis – Odlomci o Jugoslavenskim Zemljama*, Svjetlost, Sarajevo 1967.
- Enver Mulahalilović, *Vjerski običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, II dopunjeno izdanje, Sarajevo 1989.
- Ferhat Korkmaz, *Levha ve Kitabelerde Hüsn-i Hat*, Batman 2017.
- Grigor Stanojević, *Istorija Crne Gore 3*, Tom 1, Titograd 1975.
- Husref Redžić, *Mala istorija umetnosti – Islamska Umjetnost*, Beograd 1967.
- Husref Redžić, „XIV Arhitektura i Dekorativna Umjetnost Islama“ *Umjetničko Blago Jugoslavije*, Beograd 1969.
- Husref Redžić, *Umjetnost na tlu Jugoslavije - Islamska Umjetnost*, Zajedničko izdanje, Beograd-Zagreb-Mostar 1982.
- Halil R. Markišić, *Islamska Epigrafika u Plavu i Gusinju*, Rožaje 2016.
- Muhamed Karamehmedović, „Islamska Umjetnost“, *Umjetnost na tlu Jugoslavije od Praistorije do danas*, Beograd-Sarajevo 1971.
- Mehmed Mujezinović, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga I, Veselin Masleša, Sarajevo 1974.
- Meho Čaušević, „Umjetnost Bašluka“, *Most*, broj 195 (106-nova serija), Mostar 2006.
- Mladen Zagarčanin, *Stari grad Bar vodić kroz vjekove*, Kulturni Centar Bar, Bar 2008.
- Mustafa Bektašoğlu, *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, Ankara 2009.
- Mustafa Sušić, „Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima“, *Takvim za 2011.*, El-Kalem, Sarajevo 2011.
- Mirsad Kurgaš, „TARIH DERVIŠ-HASANOVE DŽAMIJE“, <https://www.broj19-number19.org/tarih-dervis-hasanove-dzamije/>, 27. 09. 2019. (09:00)-(16.11.2020.).
- Mirsad Kurgaš, „Kadijin Izvor“, <https://www.broj19-number19.org/kadijin-izvor/>, 10. 9 2020. (07.11.2020.)-(22:15).
- Nerkez Smalagić, *Leksikon Islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990.
- Pavle Mijović, *Iz Kulture Prošlosti Bara*, JP Kulturni Centar Bar, Bar 1995.

- Sead Ibrić, „Osmanski natpis na džamiji u Petnjici“, *Glasnik Bihora* 2, Petnjica 2017.
- Ismail Haverić, „Vakuf Zejnel-bega Haverića“, *Almanah* 48-49, Podgorica 2010.
- Šefik Bešlagić, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Knjiga 30, Sarajevo 1978.
- Šerbo Rastoder - Živko M. Andrijašević (Urednici), „Hasan-Dede“, *Istorijski leksikon Crne Gore Per – Ž*, Daily Pres, Podgorica 2006.
- Vahid Alađuz, *Stari Bosanski Nišani Općine Hadžići*, Hadžići 2019.
- Zaim Azemović i Zećir Luboder, *Urezano u Kamenu i Pamćenju*, Rožaje 2007.
- Zvezdan Folić, *Istorija Muslimana Crne Gore 1455-1918*, Knjiga 1, Matica muslimanska Crne Gore, Podgorica 2013.

Burhan Čelebić

SOMETHING ABOUT OTTOMAN INSCRIPTIONS IN OLD BAR

Summary

In addition to the research of the archeological findings of the fortress of Old Bar, within which the translation from stone artifacts is themed, this paper also includes research on fountains and chronograms a part material heritage from the old town. These inscriptions dateing from the beginning of the 17th century until the disappearance of the Ottoman Imperian and the end of their rule in this area. The special difficulty of researching these inscriptions from tombstones, fountains and chronograms from which the inscriptions have been translated and interpreted over the years is confirmed by the fact that translation (complete or partial) is often difficult to carry out precisely because the ravages of time have done their part, due to neglect and inattention to this heritage, which is reflected in large part in their illegibility and damage - which requires deeper research. Namely, it is necessary to emphasize the necessity of the possibility of direct research according which the translator would be enabled to come and the possibility of empirical-direct reading and translation of these inscriptions. Why? Precisely because sending photographs cannot provide that kind of research conditions of direct evidence and evident immediacy for the translator, although in this work, along with translations, photographs are given precisely because of the authenticity of basic information and visual representations related to research subjects, necessary for readers had an insight into what the inscription was about. The purpose of this research has not only a scientific-cognitive dimension with which to expand and supplement existing knowledge and ideas about a time, but also a kind of ethical-cultural dimension which seeks to contribute to raising awareness of the need for much more responsible behavior and attitudes, with social and individual according to this archaic heritage.